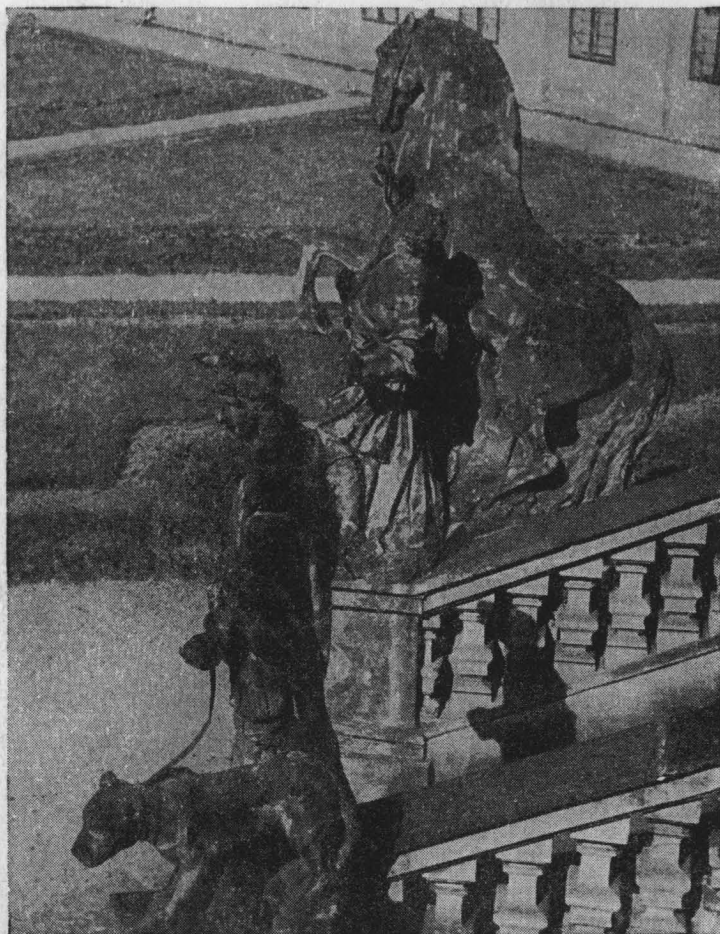


*Sousoší
na schodišti
zámku*

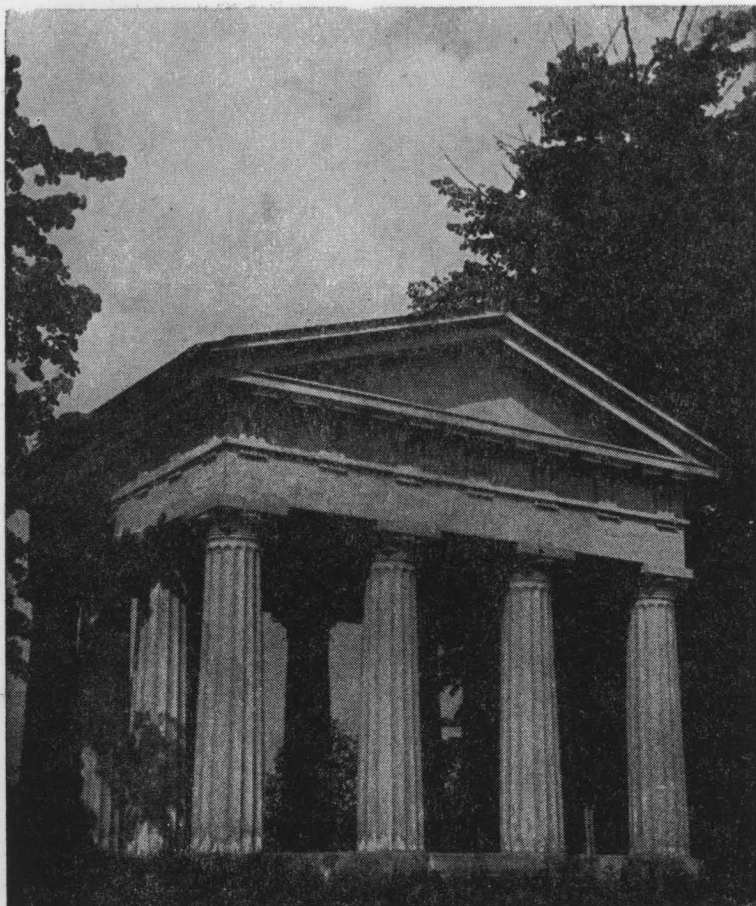


Část stáda daňků v zámecké oboře (pohled ze silnice)



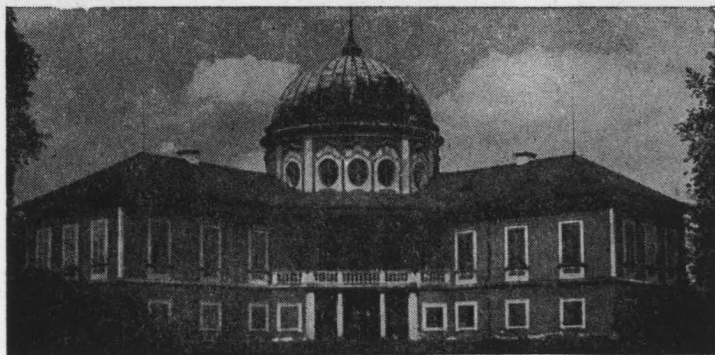
Ing OTAKAR ŠPECINGER

CHOTKOVSKÉ VELTRUSY



Dorský pavilon
z roku 1811

Pohled
na zámek
z jihu



Na titulní straně je vyobrazena štuková výzdoba chrámku Přátelství

Ing OTAKAR ŠPECINGER

CHOTKOVSKÉ VELTRUSY

VBOHATĚ ZPRACOVANÉ HISTORII KRALUPSKA představovalo dosud značnou mezeru období temna, kdy jediným významným místem dolního Povltaví byly Veltrusy. Proslulost tohoto šlechtického sídla byla sice od počátku mimořádná, avšak nepřístupnost archiválií zavinila, že se o něm v rozmanitých publikacích opakovaly po celá desetiletí stále tytéž neúplné vědomosti. Veřejnost se musela spokojit povrchní znalostí tradičních veltruských pozůstatků — zámku a parku. Teprve bádání v rozsáhlém a zajímavém patrimoniálním i rodinném archivu hrabat Chotků, uloženém t. č. v Libochovicích, umožní (mimo další prameny) postupem doby také hlubší poznání vzniku a vývoje zdejších památek. Ostatně 18. a 19. století i přes svou ojedinělost neprávem zastíňuje celkové veltruské dějiny. Také genealogie a státnická činnost majitelů panství je dnes téměř zapomenuta, kdežto mnoha cenných hospodářských dokumentů bude možno postupně využít k důkladnému studiu života zdejšího venkovského lidu. Konečně v neposlední řadě bude také nutno zhodnotit postavení Veltrus v české kultuře 19. a 20. století.

Skromným základem naznačených úkolů má být tato studie. Přináší v první řadě stručné informace o dosud opomíjených stránkách veltruské minulosti. Jelikož má podat všeobecný obraz Veltrus, opakuje i některé dříve publikované vědomosti — nicméně s uvedením případných nejasností na správnou míru. I když ani zdeleka nevyčerpává dané thema, představuje tato práce alespoň jádro chystané větší monografie.

I.

Dějiny Veltrus

Celkový vývoj obce.

Kralupsko je významnou archeologickou oblastí. V mnoha nálezech prolíná se tu většina českých prehistorických kultur. Také území Veltrus bylo obydleno od nejstarších dob. Zejména v pískovnách a cihelně našly se četné pozůstatky pravěkých lidí a zvířat (lidské a zvířecí kosti, nádoby, roku 1955 objevený mamutí kel atd.). Je tu doložena zejména únětická, knovízská a bylanská kultura, nalezena byla i zlatá keltská mince apod.

Historie vlastních Veltrus (Velperd, Velberd, Velprdi, Velbrdi) byla dosud zastíňována slávou zdejšího panství — a proto i opomíjena. Podle některých pramenů existovala osada Veltrusy už roku 1144. Bezpečně hovoří o Veltrusech privilegium Přemysla Otakara I. z roku 1228 pro klášter v Doksanech — jakož i jeho pozdější konfirmace. V prvním zachovaném exempláři se mimo jiné praví: „Nos dedimus in Veltruz X. hospites et terram ad duo aratra...“. Text druhého opisu zní: „Nos vero dedimus in Veltruz decem hospites et terram ad duo aratra...“. Český překlad z roku 1531 pak říká: „A my jsme dali (rozuměj klášteru) v Veltrusy deset hospodářů a země ke dvěma pluhům...“. V listině z roku 1273, již papež Řehoř X. potvrdil Doksanům výsady a statky, je obec rovněž jmenována.

Byly tedy Veltrusy původně panovníkovým, později církevním majetkem. Klášter je držel asi do roku 1410, od kdy se zprávy o majitelích různí. Dočasně patřily zřejmě Zajícům z Hazmburka, ale držitelé se střídají a tak v pohyblivém 15. století měnily Veltrusy nejméně dvanáctkrát vrchnost. Roku 1434 zastavil je např. císař Zikmund rytíři Janu Smiřickému ze Smiřic. Tento zpočátku horlivý kališník se později ve službách Jiřího Poděbradského dopustil zrady a byl roku 1453 popraven. Správcem a uchvatitelem jeho statků se stal Zdeněk ze Šternberka a na Konopišti, proslulý odpůrce Jiříkův a hejtman Jednoty Zelenohorské. Za obou těchto pánů náležely Veltrusy k roudnickému hradu.

jen málokdy klid. Především — a jak už částečně vyplývá i z předchozího — sužovaly obec i okolí četné **povodně**. Hladina Vltavy byla před regulací výše a řeka tvořila a měnila kolem dvou hlavních koryt tůň, slepá ramena apod. Mapy, uložené v chotkovském archivu, podávají o tom překvapující svědectví. Bývaly i doby, že záplava obklopovala Veltrusy téměř se všech stran. Místní názvy „v řečištatech“ apod., dějiny okolních obcí a hráze a zbytky tůní v severní části parku (z konce 19. století — při řece i v polích) jsou toho výmluvnými důkazy, nehledě např. na povodeň z roku 1940, po níž ještě v dubnu byly ledové kry v parku. Škody, které i dnes tu voda občas způsobí, jsou bezvýznamné při srovnání s pohromami, jež zde Vltava tropila před regulací.

V dobách temna na Veltrusech vládoucí Chotkové byli muži vesměs vzdělaní, se širokým rozhledem. Z toho by bylo možno usuzovat, že se **venkovskému lidu** vedlo na jejich panstvích dobře. Po pravdě řečeno tomu vždycky tak nebylo. Lidé tu často strádali hladem, nemocemi, robotou i pronásledováním všeho druhu. Když např. na počátku 19. stol. vypukla nesmírná drahost, tu podle kroniky Josefa Hodka z Ouholic (veltruské panství) zlonický kníže Kinský (týž, který ve Veltrusech zahynul) z Vídně „... poslal a peníze rychtářům dal, aby šli a zač mohou obilí kupovali, kterým on jako otec na svých některých panstvích chudému, napolo již nutnému lidu jest ponechal...“. Tak tomu bylo v sousedství. Něco podobného si ovšem Chotkové dovolit nemohli. Byli jednak méně bohatí, jednak věnovali prostředky, získané ze svých panství, na jiné účely: k nádherné reprezentaci (ve Vídni, Veltrusích i na Kačině) a na podporu věd a umění. Mimořádný cit pro právo a spravedlnost (v tehdejší chápání), smysl pro pořádek a hospodářský pokrok — a konečně potřeba peněz, umožňujících zastávat vysoké státní funkce, to vše způsobovalo, že Chotkové dodržovali, ale sami nepřeháněli **roboty** na svých panstvích. Svědčí o tom i některé zachované a obdivuhodně jasné směrnice pánů podřízeným úředníkům. Ovšem správce a direktor nebyli vždycky schopni dodržovat požadované výnosy pouze přesným prováděním instrukcí, nehledě na to, že se snažili také sami patřičně obohacovat. A tak bylo hospodářských výsledků dosaženo namnoze krutým nastupováním na poddané, zvyšováním dávek, robot apod., Páni byli po většinu roku daleko, objevovali se ve Veltrusích jen na několik týdnů v roce — a lid se bránit nemohl. Rolník Hodek píše o příčinách selského **povstání roku 1775**: „Robota ode tmy do tmy a jestli se tak nestalo, hnedky na kanceláři od téhož zuřivého oficíra Vágnera, správce, bejkovcem, kterýž vždy na stěně visel, trestán byl aneb na dřevěném tak zvaném oslu sedět musel, což velmi krutou bolest působilo.“ Proto není divu, že k rebelii, která se tehdy přes Veltrusy přehnala, se přidali i lidé z Chotkova panství. Jen za Josefa II. došlo k ulévám, ale mnohé z nich neměly v praxi valného trvání. Teprve roku 1848 vydechly také Veltrusy zcela svobodně.

Zajímavé je, jak se Veltrusy účastnily **národního obrození**. Ačkoliv byly nevelkou obcí, plamen vlasteneckého nadšení se tu silně rozzářil zejména v r. 1868. Tehdy, dne 10. května, přenocoval v obci slavnostní průvod, vezoucí ze Řípu základní kámen ke stavbě Národního divadla v Praze. Událost rozvířila zdejší život a umožnila fidičimu učiteli **Štěpánu Bendovi** (na něhož vzpomínal často Antonín Dvořák) založit zde divadelní soubor. Z něho přes Čtenářskou besedu vznikl dodnes působící divadelní a hudební soubor „Havran“. Hasičský sbor byl ve Veltrusích založen už roku 1882, většina ostatních spolků pak na přelomu století.

Avšak vraťme se ještě do minulosti. Každá stránka veltruských dějin nabízí nám mnoho poučného. Tak z doby vlády Marie Terezie jsou zprávy o **pronásledování veltruských nekatolíků**. Kateřina, Magdalena a Ludmila Růžičkovy spolu s Alžbětou Jindřichovou byly odsouzeny „pro sektu Lutherovu“, při čemž kacířským svědkem byl Vít Lípa z Miřejovic. O něm rozhodl roku 1749 apelační soud, že „má být do hovězí kůže zašit, v ní na popravní místo vlečen, pak mečem na hrdle trestán, jeho tělo na prach spáleno a popel do povětří rozházen“. Rozsudek však byl změněn na dvouletou nucenou práci v železech.

Příčinou mnoha běd byla v minulých dobách i veltruská silnice. Ve všech velkých vojnách tudy **procházela vojska**: v husitských dobách, za Jiříka Poděbradského a hlavně ve třicetileté válce, kdy byly Veltrusy zcela zpustošeny. Význam cesty stoupl pak ve válce sedmileté, kdy už tu byl důležitý říční most. Až roku 1945 přinesla silnice radost. Po bitvě mezi veltruskými občany a oddíly SS v zatarasené lípové aleji před mostem (dne 6. května) projely tudy dne 9. května ve 3 hodiny ráno první **sovětské tanky**, směřující na pomoc Praze. Ve čtvrtém obrněnci jel generál a pozdější maršál SSSR Rybalko, který měl potom ve Veltrusích svůj hlavní stan. Bydlil několik týdnů ve vile Dr. V. Hracha a v okolí Veltrus tábořily po měsíce silné jednotky Rudé armády.

To je stručný pohled do historie obce Veltrusy. Dodejme k tomu ještě, že roku 1845 měly Veltrusy 97 domů a 703 obyvatel. Do roku 1920 stoupl tento počet na 282 domů s 1548 obyvateli. Mezitím roku 1899 byly Veltrusy povýšeny na městys a **od roku 1928 jsou městem** se stříbrným lvem a černým havranem ve znaku. Dnes mají asi 1900 obyvatelů, katastr měří 801 ha. Je to město vlek a rodinných domků. Nikdy zde nebylo průmyslu, je tu jen několik malých provozoven.

II.

Chotkové Chotkova a Vojnína

Dvě větve rodu.

Přistupme nyní ke genealogii a vyličení státnické činnosti Chotků, jejichž jméno je tak úzce spjato s veltruskou historií, panstvím, zámek a parkem.

V chotkovském rodinném archivu nalézáme pod číslem VI. starého členění několik přehledů, shrnujících bohaté rodopisné materiály mnoha jiných fascikul. Z nich čerpal Josef Ledr, který roku 1886 vydal knížku „Hrabata Chotkové z Chotkova a Vojnína“, existující dnes jen v několika výtiscích. Při porovnání archiválií musíme být ovšem velmi opatrní. „Chronika Chotekiana“, „Seznam všech Chotků“ od Jana Rudolfa Chotka, „Skica krátké historie Chotků“ od Josefa Bretfelda a četné jiné rukopisné přehledy se liší navzájem právě tak jako od výpisů ze zemských desk, opisů smluv, výtahů z knih i originálních dokumentů, nakupených v archivu.

Důvodem této nepřehlednosti je značná rozvětvenost rodu při kusých nesouvislých zprávách. Podle Dalimila, Paprockého i Balbína byli Chotkové jedním z **nejstarších rytířských rodů** českých. Původním jejich sídlem byla ves Chotkov (Chotrč, Chockov, Choczow, Chočkov) u Kralovic na Plzeňsku. Nepřihlížíme-li k legendárnímu tvrzení Václava Hájka z Libočan, přejatému Dobnerem a Pulkavou, jakož i jiným obecným starším údajům, je prvním bezpečně známým členem rodu Mikuláš z Chotkova, připomínaný r. 1319 v bitvě proti Bedřichu Rakouskému. Za Karla IV., jak se zdá, byli Chotkové velmi zámožní. Na počátku 15. století objevují se však vedle první větve, píšící se z Chotkova, ještě Chotkové z **Vojnína** (Wognin, tvrz v okrese Kadaň, zaniklá v 17. století). O poměru Chotků k husitské revoluci není přesných zpráv. Nejstarším originálním dokumentem chotkovského archivu je česky psaná prodejní **smlouva z roku 1499** (Bohuslav Chotek prodává jakési zboží Petru Krtičkovi).

Chotkové z Vojnína zastávali v 16. století mnohé státní funkce. Stáli tehdy ve straně podobojí. Odporu proti Ferdinandovi I. se nezúčastnil zejména **Petr Chotek z Vojnína**, té doby nejznámější člen rodu. Byl proto ve veliké císařově přízni, dosáhl úřadu prokurátora a s finanční pomocí panovníkovou přebudoval tvrz Budenice na původní tamní zámek. Toto nevelké panství koupil r. 1535 a velmi je zvelebil. Proslul svou rázností a nebojácností. V letech 1539/40 se soudil s Janem Mikešem z Hrobčic o cestu a když úřední posel s půhonným listem uřízl na znamení doručení tisku ve vratech, poslal za ním pět ozbrojených pacholků, kteří by jej zabili, kdyby se mu nebylo včas podařilo doběhnout na šlapánickou rychtu. Budenice s Jarpicemi a Bakovem prodal Petr Chotek roku 1550, načež koupil od královské komory městečko Vraný, kde vystavěl novou tvrz, zlepšil hradby apod. Zde také

roku 1571 zemřel. Jeho hrob je v tamním kostele označen překrásným bronzovým epitafem. Děti neměl a jím vymřela větev rytířů z Vojnína.

Chotkové z Chotkova se v téže době rovněž zapsali do české historie několika jmény. Tak Jan Chotek stál věrně při Jiřím z Poděbrad. Václav Chotek šel v letech 1546—47 se stavy proti císaři Ferdinandu I. Po jeho smrti roku 1556 jsou připomínáni synové Jan, Jiří a Zikmund. Janův syn Václav (1554—1612) byl u veliké vážnosti císaře Rudolfa II., ovšem jeho potomci Jiří a Karel se zúčastnili odboje, takže jim byly po bitvě na Bílé hoře zkonfiskovány statky. Rod zcela zchudl a byl pronásledován věřiteli. Karlov syn Jiří Rudolf Chotek (1628—1673) žil na Bělošicích (u Bílíny), zděděných po matce. Teprve po jeho smrti přišel na svět **Václav Antonín Chotek**, té doby jediný mužský člen rodu. Jím začíná nová éra, nový vzestup Chotků.

Chotkové ve Veltrusích.

Václav Antonín Chotek se narodil 26. února 1674. Po studii mnoho cestoval, načež po návratu z ciziny převzal rodné Bělošice. Roku 1698 se oženil s Marií Terezií ze Scheidlerů, s níž obdržel věnem panství Jevíněves—Veltrusy. Byl to poslední rytíř svého rodu, neboť roku 1702 byl povýšen do stavu svobodných pánů (baronského) a zároveň mu povoleno používat obou někdejších přídomků — z Chotkova a z Vojnína. Byl několik let hejtnanem kraje Rakovnického a později Litoměřického — konečně pak i místodržícím v Čechách. Mezitím byl r. 1723 povýšen dědičně na hraběte. Mladé císařovně Marii Terezii nesmírně pomohl radami a skutky v bouřlivém počátku její vlády, takže byl jmenován skutečným tajným radou a roku 1745 povýšen Františkem Lotrinským, císařem německým a manželem Marie Terezie, do stavu říšských hrabat. Byl své doby velmi váženým mužem, přítelem Evžena Savojského apod. Zbudoval veltruský zámek a položil tak základy k proslulosti Veltrus. Zemřel dne 2. května 1754 a je pohřben v Kozlech (u Bílíny).

V té době spravoval už veltruské panství jeho nejstarší syn **Rudolf hrabě Chotek z Chotkova a Vojnína** (nar. 1708). Koupěmi je velmi rozšířil, takže na konci svého života mohl s povolením císařovny zříditi fideikomisní panství Veltrusy pro prvorozeného svého rodu. Roku 1754 pořádal ve Veltrusích veletrh, roku 1758 dal do provozu první veltruský most, r. 1764 začal s přestavbou zámku a zvelebováním rozsáhlého krajinného parku. Jako státník byl ve velké oblibě císařovny Marie Terezie. Stoupal od hodnosti k hodnosti, obdržel nesmírné množství vyznamenání a řádů (mnohé dodnes v rodinném archivu v Libochovicích) a po léta denně jednal s panovnicí. Nejprve byl po svém otci místodržícím v Čechách. Později urovnával jako ministr rakouské věci v Tyrolích a Bavorsku, načež byl prezidentem komory financí a ředitelem rakouského obchodu. V těchto úřadech jako znamenitý národohospodář pozvedl obchod, průmysl a dopravu (dokonalý silniční program, znovuvybudování terstského přístavu atd.). Stal se konečně prvním rakouským kancléřem. O důvěře císařovny k němu svědčí některé její osobní listy, zachované v chotkovském archivu. V jednom např. je Marie Terezie doslova na rozpacích, který úřad má hraběti svěřit, neboť jej všude potřebuje. V době tvrdého absolutismu a nepředstavitelných dvorských intrik byl tento ušlechtilý muž jedinečnou postavou Vídně, úmyslně opomíjenou v německých historických dílech.

Roku 1764 koupil Rudolfův bratr **Jan Karel hrabě Chotek**, sídlící na Bělošicích atd., panství Nové Dvory (okres Kutná Hora). Také on byl znamenitým mužem. Jako polní maršál dosáhl i několika jiných úřadů, především křesla rakouského kancléře. Jelikož Rudolf neměl mužských potomků, stal se po jeho smrti (zemřel 7. července 1771) dědicem veltruského panství syn zmíněného Jana Karla — **Jan Rudolf hrabě Chotek** (naroz. 1749). Opět to byl muž mimořádných schopností a zásluh. Byl ve službách Marie Terezie a potom za Josefa II. rakouským kancléřem. Dosáhl zavedení svobody tisku, avšak s některými reformami Josefa II. nesoúhlasil, takže se s ním nakonec rozešel. Později za Leopolda II. a Františka I. zastával opět vysoké úřady (zejména ministrem financí). Když v letech 1802—1805

byl nejvyšším purkrabím a prezidentem českého gubernia v Praze, zasloužil se např. o zpřístupnění Královské obory apod. V letech 1804 až 1824 byl pak voleným předsedou Královské České Společnosti Nauk, neboť té doby nebylo u nás většího milovníka přírody, umění a věd. Veltruský park jako kouzelným prutem zušlechtil, takže byl nejkrásnějším objektem toho druhu v celém rakouském císařství. Když převzal i panství Nové Dvory, zbudoval na počátku 19. století nádherný empírový zámek v Kačině. Tamní knihovna neměla tehdy u nás sobě rovné. Čítala přes 20.000 děl ze všech oborů věd a umění. V Kačině, kde je Zemědělské museum ČZAV, ji můžeme dodnes obdivovat. Ruské carevně, která roku 1818 navštívila Prahu, musel Jan Rudolf oplátit návštěvu v Petrohradě.

Nedlouho před smrtí Jana Rudolfa Chotka (zemřel 26. srpna 1824 a je pohřben v Nových Dvorech) zemřel prvorozený syn Jan Josef, jehož syn **Jindřich** (1802 až 1864) se ujal Veltrus, Nových Dvorů i Bělošic. Ten už nezastával významných úřadů. Ústřední správu svých majetků přeložil do Nových Dvorů, jež mezitím vzrostly na rozsáhlé panství. Dědicem se stal jeho syn **Rudolf Karel** (1832—1894), jímž začíná naprostý úpadek rodu i statků. Roku 1890 byl tento hrabě prohlášen za marnotratníka a kurátorem mu ustanoven bratr **Emerich** (1833—1911), který se po několika letech stal dědicem vysoce zadluženého panství. Další z bratrů, **Arnošt** (1844 až 1927), přel se jako bývalý rakouský a pensionovaný československý generál se statem už o každou korunu. Panství Nové Dvory s Kačinou už tehdy Chotkům nepatřilo. Posledními majiteli dvora Ostrov byli Karel a Livie Chotkovi. Od roku 1945 patří zbytky jejich panství státu.

Ostatní Chotkové.

Kvůli úplnosti nutno poznamenat, že další syn Jana Rudolfa Chotka, **Karel hrabě Chotek** (1783—1868, pohřben ve Valtířově u Ústí nad Labem), byl majitelem nového chotkovského panství v Záhořanech, Velkém Březně a Civicích. V letech 1826—1846 byl posledním nejvyšším purkrabím zemským a v této funkci se zasloužil o to, že Čechy hospodářsky předběhlí ostatní země rakouského mocnářství. V době tuhého Metternichova byrokratismu dosáhl svou energií mnoha úspěchů ve správě země a rozvoji dopravy, průmyslu apod. Metternich jej nenáviděl. Sluší také uvést, že to byl právě Karel hrabě Chotek, který odměnil a dokonce i navštívil kralupského rychtáře a výtečného cvocnáře Antonína Slabého. Rovněž není bez zajímavosti, že dcera Karlova syna **Bohuslava**, rakouského vyslance v Rusku, byla **Zofie Chotková**, morganatická manželka následníka trůnu arcivévody Františka Ferdinanda d'Este. Zavraždění obou manželů roku 1914 v Sarajevě bylo signálem zahájení první světové války. — Třetím synem Jana Rudolfa Chotka byl **Herrmann** (1786—1822), ostatní tři, včetně zmíněného prvorozeného, zemřeli bez potomků. Z nich **Ferdinand Chotek**, arcibiskup olomoucký, koupil roku 1832 rozvíjející se Vítkovické železářny (v církevním majetku do roku 1843, kdy se jich zmocnil Rotschild).

Genealogii Chotků bylo nutno dovést k podrobnostem nejnovější doby proto, že ve jménech významných členů rodu jsou v různých studiích chyby a nejasnosti. Jejich jména jsou namnoze zaměňována i s nevýznamnými členy rodu druhé poloviny 19. století, kdy se rod velmi rozvětvil, ale ztratil někdejší váhu.

Celkově lze říci, že Chotkové poskytují zajímavý obraz šlechtického rodu, který se po třicetileté válce zachránil jediným potomkem-pohrobkem, načež prudce stoupal svým politickým významem a pokrokovostí. Od poloviny 19. století nastal však úpadek. Kdysi pochopitelný aristokratický kosmopolitismus odcizil stále četnější Chotky národu a ze vzdělaných feudálů, kteří přežili svou dobu, zbyli nakonec neschopní statkáři. Pro zánik české šlechty je to příklad typický a nad jiné charakteristický.

V erbu Chotků byla v pravém dolním a levém horním žlutém poli dvouhlavá černá orlice, v levém dolním a pravém horním modrém poli zlatý medvěd. Uprostřed červenobílý štít s polovinou vozového kola.

III. Zámecký park

Vznik a vývoj.

Ve zdejší krajině provázely Vltavu od nepaměti rozsáhlé **lužní lesy**, složené z dubů, jasanů, javorů, jilmů, topolů, olší a vrb. Trpěly ovšem od středověku silným náporům člověka, který v nich těžil dřevo a měnil každou vhodnou část v louky a pole. Proto se les udržel pouze tam, kde se řeka nejčastěji a nejdéle stěhovala, zanechávajíc tůň, zálivy, nánosy a bažiny. Tak tomu bylo u zdejšího pravého vltavského ramene, tekoucího k východu a zpět na severozápad a tvořícího s levým ramenem skutečný ostrov, na němž ležel dvůr téhož jména (Ostrov, Insel). Když se proto Václav Antonín Chotek někdy v letech 1710—1720 rozhodl postavit ve Veltrusích zámek, stal se tento zbylý les základem pozdějšího rozlehlého krajinného parku.

V 17. a 18. století převládá v Evropě tzv. **francouzský park**, plně odpovídající baroknímu cítění své doby. Byla to v podstatě architektura, vytvořená ze zeleného materiálu. Tradice říká, že i veltruský park byl původně francouzský, tj. pravidelný a zdobný. Je tomu ovšem nutno rozumět asi tak, že bližší okolí zámku bylo upraveno ornamentálně, v pravidelných parterech a záhonech, a ostatek se omezil na několik rovných průseků a dlouhou alej v ose zámecké stavby. Většina vlastního lesa zůstala však tehdy mimo park, nedotčena a neupravována.

Základní změny ve slohovém utváření parků započaly na západě přibližně v polovině 18. století. Romantické horování pro volnost a nespoutanost přírody i návrat k ní vedlo nejprve v Anglii k poznání, že park má být ve svém vnějším vzhledu spíše záležitostí malířskou. Princip jednoty mezi stavbou a zahradou ustupuje proto ideám napětí a kontrastu. Současně rokoko se svým obdivem k dalekému orientu považovalo za vzor čínskou zahradu, jakožto uměle vytvořenou krajinu vysokých estetických hodnot, kdežto racionalismus zájmem o přírodní vědy a cestování vedl navíc k soutěži v aklimatizování dovážených exotických rostlin a rozsáhlému obchodu cizími semeny. Tak vznikl tzv. **anglický park**. Veltrusy došly na této cestě patrně nejdále ještě před příchodem empiru, kdy nový zahradní sloh u nás i v celé Evropě nadobro z vítězil.

Prvé rozšíření veltruského parku provedl hrabě Rudolf Chotek v roce 1764. Původně v letech 1784—1785 však ochudily krajinu o půvab východního říčního ramene, jež tehdy řeka definitivně opustila. Proto dal Jan Rudolf Chotek vybudovat regulační zařízení, které zajišťovalo přítok vody do nového kanálu, vedoucího bývalým říčním tokem. Od té doby **zahrnuje park celou plochu tzv. Ostrova**, kde okrajový les obklopuje vnitřní areál zemědělské půdy. Vznikl tak nový, tehdy oblíbený typ okrasného statku („ferme ornée“), kde pole zároveň plodila a působila esteticky. A tak v duchu „pastýřského romantismu“ střídaly se tu v malebných krajinných sceneriích háje, louky, zahrady, pole, chmelnice, aleje a remízky s mnoha účelovými, zdobnými i kulisovými stavbami. Arkadická zákoutí světla a stínů v houštinách nad vodou působila na šlechtickou společnost právě tak idylicky, jako lidé a zvířata, vytvářející při pohledech ze zámku malebnou stafáž na polích.

Rada úprav, realizovaných ve Veltrusech Janem Rudolfem Chotkem, vytvořila z Veltrus posléze **nejkrásnější objekt** toho druhu v císařství. Prvý a nejznamenitější park svého druhu, vzniklý z posledních zdejších zbytků vltavského lužního lesa, který si dokonce zachoval dodnes většinu svých půvabů, patří proto k významným přírodním, uměleckým a historickým památkám naší vlasti. Musí být chráněn a opatrován pro potěchu i poučení všech příštích generací.

Od brány k zámku.

Do parku vcházíme zděnou **empirovou branou**, vystavěnou v letech 1845—1846. Tvoří s původně administrativními, dnes obytnými budovami (po obou stranách) harmonický celek. Stará brána byla poněkud vpravo, v ose zámku, k němuž zbyl průhled. Cesta se však vinula tehdy jako dnes.

Sestup do parku nám připomene, že zde kdysi bývalo řečiště Vltavy. Nad hlavami vidíme v korunách stromů stovky velkých hnízd. Jako zbytek lužního lesa jsou tato místa **hnízdíštěm havrana polního**. Kdysi zde byla nejsilnější ze dvanácti českých kolonií tohoto ptáka. I když v jižní části parku se všude setkáme s ohlušujícím křikem, je dnes početní stav veltruských havranů poněkud nízký. Od kdy tu tyto ptáci jsou, zda od pradávna či po nějakém stěhování, je těžko říci. V archivu jsou k dispozici jen záznamy Rudolfa Chotka. Počínají rokem, kdy se ujal veltruského panství (1864). Tehdy zastřelil 49 kusů, v roce 1869 230 kusů a teprve od roku 1881 začal zvat bratra. Průměrně se tehdy střílelo 50—150 havranů ročně a je dnes těžko říci, zda havraní hony teprve přicházely do módy či zda to byl důsledek množení, když rok od roku odstřel stoupal. Vrcholu bylo dosaženo v roce 1921 — 1.500 kusů, 1922 už jen 1.225 kusů a 1933 necelých 1.000 havranů. Svého času byly zde havraní hony proslulé, střílelo se broky i kulí a pozvání pokládali myslivci za mimořádný požitek.

Po pravé straně cesty je **daňčí obora**, jediná ohrazená část veltruského parku. Početná stáda krásných kusů můžeme vidět u krmítka i se silnice od brány ke hřbitovu. Vstup do obory je však nebezpečný a zakázán. Datum ohrazení je zapomenuto, spadá však zřejmě do počátku druhé poloviny 19. století. Roku 1865 je totiž zaznamenán první odstřel — 5 kusů, načež do roku 1890 bylo stříleno mnohem více, průměrně 12 kusů ročně, z toho roku 1869 např. 18 a nejvíce v roce 1887 — 31 kusů. V roce 1871 uteklo z obory 24 kusů vysoké. Daňkům se zde vždycky velmi dobře dařilo, pěstování muflona se však neužalo. Uprostřed obory v místě, zvaném U Feldmanna, je **nejmohutnější strom** celého parku, dub o objemu téměř 7 metrů, u něhož je „psí hřbitov“. Panstvo zde u pomníčku pohřbívalo své oblíbené lovecké psy!

Po malé chvilce docházíme k místu, z něhož se doleva přes velkou louku otevírá nejznámější **pohled na veltruský zámek**. Červená stavba se zelenou kupolí a stromy po stranách — takový je tento obraz už na mnoho starých rytinách. Avšak přece se měnil a vyvíjel. Nehledě na změny samotné stavby musíme si uvědomit, že do roku 1785 tudy v šíři i několika desítek metrů tekla řeka. Její hladina byla tehdy vyšší než hladina dnešního kanálu, na němž roku 1793 bylo právě zde vybudováno podlouhlé jezírko. Připomínalo zrcadlo, říkalo se tu proto „ve špiглу“. Tady bylo stanoviště malého loďstva. U můstku bylo připoutáno několik lodí starobylých tvarů, rozlišaných podle velikosti a barvy: velká červená, malá bílá atd. Posádku každé tvořili dva až tři plavčíci a panstvo na nich podnikalo výlety po několik kilometrů dlouhém toku od horního stavidla (u Laudonova pavilonu) až k výpustnému stavidlu (u Dušníků). Kanál byl a dodnes místy je dvojitý. Vytvářel tedy jakési menší nebo velké ostrovy. Jen na některých úsecích zůstala zachována jeho původní šířka, kdežto někde je už vůbec bez vody. Tak právě jezírko „ve špiглу“ zarůstalo rákosím tak dlouho, až zmizelo. Kdysi na něm bylo vysazováno i volně hnízdlé množství nejrozmarnějšího vodního ptactva, které se dnes jen vzácně udrželo v nejsevernější části parku.

Od špiглу je pouze několik kroků ke **kapličce** na paměť smrti hraběnky Charlotty. Za touto nevýznamnou stavbou přejdeme most a jsme ve vlastním zámeckém okruhu.

K zámku dojdeme pěšinou, odbočující vlevo od křižovatky hlavních cest. Pěšina vede mezi **zahradnickým domkem**, půvabnou stavbou z neomítnutých červených cihel (míval dřevěnou verandu), a velkou **oranžerií**, která téměř z trosek byla roku 1953 obnovena a přeměněna na výletní restauraci. Na plánu z roku 1744, který zachoval F. Velc a jehož originál zatím není znám, je tato stavba znázorněna značně větší a označena jako „jízdárna“. V dochované podobě nemohla takovému účelu nikdy sloužit. Podle zmíněného náčrtu měla by ležet případně o kousek dále — avšak nikde se nenalezly zbytky základů takové budovy. Ani zmínka o ní není. Lze proto předpokládat, že hrabě Václav Antonín Chotek zde chtěl původně postavit jízdárnu, ale po nakreslení plánů dal ve skutečnosti zbudovat oranžerii. Podobně tedy nebyly asi nikdy postaveny dvě jiné budovy, zakreslené na plánu po stranách louky nad řekou (kanálem). Naopak o existenci oranžerie už v polovině 18. století

svědčí zpráva, že zde byly úspěšně pěstovány oranžovnické, které pruský král Bedřich Veliký chtěl získat pro postupimské skleníky. V Čechách nikdy předtím pomeranče pěstovány nebyly, ačkoliv plody i rostliny byly sem přivezeny už za Rudolfa II. Přicházíme k vlastní **zámecké budově**. Dnes je tu pouze trávník, ale už před 200 lety právě tady se rozkládaly záhony, hýřící nejpěstřejšími květy francouzské **geometrické zahrady**. Zdobena vodotrysky, sochami a živými pávy byla tato zahrada sice už tehdy známá, nicméně zabírala jen několik desítek arů kolem zámku a pobočných křídel.

Veltruský zámek.

Veltruský zámek je nevelká stavba. Přesné datum jejího provedení zůstává zatím neznámo, klademe ji však do let 1710 až 1720. Nezachovalo se ani jméno stavitele a je těžko ho zjistit, protože způsob stavby nenalézá srovnatelné obdoby u jiných tehdejších architektur. Ušlechtilé barokové provedení bylo později ještě zjemněno rokokovými prvky. Bývá označován za lovecký zámek, avšak lépe vyhovuje německé označení Lustschloss, protože Veltrusy nebyly žádným zvláštním honbištěm a panstvo sem jezdilo skutečně spíše na „letní byt“ — z pražského domu či vídeňského paláce.

Do zámku vcházíme nejprve průjezdní **sallou terenou**. Její prostor je sklenut na čtyři hranolové políře a otevírá se malebnými průhledy pod oběma balkony do zámeckého nádvoří a parku. Stěny i klenbu pokrývá malba zřícenin, jejichž iluzivnost zvyšuje i mírný relief, a vyobrazení rozmanitých zvířat. Následuje **nádvoří** s basénem a záhony. Podle vkusu majitelů a módy se jeho výzdoba mnohokrát měnila. Je sevřeno vlastní zámeckou budovou a dvěma jednopatrovými **křídly**, která byla zřejmě postavena už v první polovině 18. století. V pravém byly kuchyně a byty služebnictva, v levém hostinské pokoje (dnes správa zámku). Naproti tomu vlastní zámek byl původně menší. Je tvořen ústředním válcem a čtyřmi křížově vybíhajícími křídly, která měla kdysi po jedné hlavní místnosti se dvěma okny na každou stranu. Ke dnešnímu rozšíření došlo kolem roku 1764. Původně byl prý zámek bílý, od rozšíření měl červenou omítku, mnohem později a ještě za první republiky žlutou a od dvacátých let opět červenou omítku. Pobočná křídla jsou bílá. **Kupole** je z novějších dob, neboť na všech starých obrazech vidíme kuželovitou střechu, zakončenou jehlanem. Technicky je dnešní baň špatně vyřešena, protože dosedá na strop hlavního sálu a poškozuje malbu.

Hlavní vchod do budovy je v prvním patře. Vede k němu dvojité **schodiště**, vytvářející do nádvoří severní balkon, podepřený toskánskými sloupy. Čestnou stráž mu tvoří **čtyři sousoší**: kamenní psovodí a vzpínající se hřebci s podkoními. Autorem soch je údajně pražský mistr F. A. Kun. Schodiště se tak dostalo podobné monumentálnosti, jakou je znám např. zámek v Troji u Prahy. Protějškem a doplněním této příznačné barokní úpravy je **kolonáda**, uzavírající zámecké nádvoří od severu. Její osou je brána, vedle ní čtyři sochy ročních období a dále kamenné alegorie dvanácti měsíců. Pojetí figur je barokní, ve hmotnější modelaci tušíme stopy klasicismu. Některé sochy jsou vskutku překrásné, avšak zároveň namnoze silně poškozené. V současné době jsou obnovovány. Kdysi jim uškodilo, že byly zarostlé křovím a břečtanem. Tvůrce kolonády je neznám a právě tak jsou zapomenuty sochy, které stály ještě na počátku 20. století na pilířích brány. Jednou z těchto soch byla Venuše, vyplácející amorka.

Avšak vejďme do zámecké budovy. Přechod z nádvoří do vnitřku je vpravdě imponantní, neboť se ocitáme přímo ve **hlavním kruhovém sále**, zabírajícím výšku dvou pater. Vedou odtud dveře na jižní balkon a do všech čtyř křídel. Sál je zdoben skvostnou štukou a květinovými malbami, odkrytými pod šedavým nátěsem v roce 1957. Jejich autorem je patrně tvůrce překrásné nástropní malby, považované donedávna za fresku. Ve skutečnosti je to mastná tempera na červeném bolusovém podkladě, kterou v roce 1765 provedl Tallingerův žák **Josef Fichler**. Znázorňuje duchaplnými alegoriemi jitro, poledne, večer a noc.

Tuto vynikající malbu, právě tak jako celou řadu jiných nástěnných a stopních barevných štuk a maleb, obnovoval na počátku roku 1957 akademický malíř **F. Fišer** s několika dalšími pracovníky Chrámové služby. K záchraně byl nejvyšší čas, protože trhliny v omítce hrozily místy úplnou zkázou. Při prohlídce zámku skvějí se nyní v plném lesku a upoutají naši pozornost právě tak, jako ostatní zařízení zámku. Uvidíme sál Marie Terezie, mušlový pokoj, čínský salonek apod. Obrazy Marie Terezie, císaře Františka Lotrinského a jejich dětí, dále V. A. Chotka, Rudolfa Chotka a dalších členů rodu patří vedle jiných zdařilých prací k **uměleckým pokladům** zámku spolu s rokokovým a empirovým nábytkem, barokovými kamny, benátskými zrcadly, skleněnými lustry a porcelánovými i jinými dobovými drobnostmi. Uspořádání interiérů odpovídá zde době, v níž byl zámek na vrcholu slávy. Ušlechtilost výzdoby je vskutku povznášející a i když po přísně umělecké stránce vidíme v mnohém úpadkové filigránství či přebujelost, celek je skvostný a podmaňující. Zdá se nám, že i dnes, při všech technických vymoženostech, by bylo velmi nesnadné a nákladné mnohé tyto věci jen napodobit. Kolik musely stát před 150 či 200 lety? Ano, vskutku mnoho. V celém zdejší kraji nenalezneme takový doklad života na „šlechtickém hnízdě“ v období temna. Avšak co více — Chotkové měli v době jeho budování jen zdejší vesnice a jejich platy v císařských službách pohltily Vídeň. Proto veltruský zámek vznikl **prokazatelně z práce zdejších lidí**, předků dnešních obyvatel Veltrus, Všeštud, Dušníků, Vepřku, Ouholic atd. Jen málo lidí se do těchto obcí v posledních sto letech přistěhovalo a tak každý druhý občan zde v matrikách nalezneme předky do desátého kolena — sedláky a chalupníky, podané někdejší chotkovské vrchnosti, vysávané robotou a sužované zpupnými panskými správci . . .

Veltruský zámek bývá v některých pracích naprosto mylně přirovnáván k zámku ve Fontainebleau. Takové přirovnání mohlo by se vztahovat jedině na podobnost ve způsobu života, který zde kdysi kvetl. Když kolem roku 1929 zamýšlel tehdejší majitel provést některé úpravy a opravy, přivolal berlínský architekt Ing. H. Schapiro Veltrusy k architekturám v Sanssoussi, což je správnější.

Bezprostředně v zámeckém okruhu leží ještě celá řada dalších objektů. Je to především bývalá administrativní budova, související už se **dvořem**. Na plánu z roku 1744, podle F. Velce, budovy dvora byly menší, ačkoliv jeho rozsah a půdorys zhruba zůstal. Dnes jsou mimo dvůr ještě teletníky a moderní pokusné skleníky, neboť na Ostrově se rozšiřuje pěstování zeleniny. Bývalá kuchyňská (zelinařská) zahrada se starými skleníky, v nichž se kdysi pěstovaly i tropické rostliny, zůstala rovněž zachována. Její zdi i ostatní zdejší stavby byly v minulosti většinou bohatě obrostlé popínavými rostlinami ke zvýšení romantické pochmurnosti rozličných zákoutí. Na jednom takovém místě byly kdysi nalezeny dávno zapomenuté **náhrobní desky** z let 1582 a 1606, obě údajně přivezené z pražské Betlemské kaple po jejím zrušení. Při východní straně zámku je pouze někdejší ubohé deputátnické stavení a umělecky cenná druhá veltruská **socha sv. Jana Nepomuckého**, zakreslená už roku 1744 a nedávno vzorně obnovená.

Okolí zámku.

Nyní je nutno seznámit se s ostatními pozoruhodnostmi parku, jehož je zámecký objekt jakýmsi excentrickým jádrem.

Už roku 1764 zabíral park 22 jiter a dnes jej tvoří zhruba **200 hektarů** rozmanitých kultur. Byl dobudován kolem roku 1830 a v základě zůstal zachován, až na to, že některé památky byly zničeny a zapomenuty. Byl odjakživa přístupný. Až do druhé poloviny minulého století byl dějištěm rozmanitých šlechtických slavností, na něž vzpomíná dokonce i **Antonín Dvořák**. Panstvo se projíždělo na lodičkách, osvětlených lampiony, kapela vepřevského a později veltruského kantora Štěpána Bendy k tomu hrála a chlapi a dívky z okolí v kostymech skřítků a vil tančili na louce. Hajný Král dělal vodníka a skákal při měsíčním světle do vody. Snad některé z těchto dětských dojmů se objevovaly v Dvořákově myslí, když komponoval ne-

smrtnou Rusalku. O nedělich už v prvé polovině 19. století jezdili sem v kočárech velvarští měšťané, neboť to patřilo k bontonu. Později se park stal hledaným místem předních osob českého kulturního života a změnil dokonce za první republiky Veltrusy v jakési menší letovisko. Za druhé světové války byl dočasně nepřístupný, avšak samovolné rozhodnutí úředníka nucené správy bylo později zrušeno. Dnes patří lidu a je velmi vyhledáván, ovšem mnohé z jeho památek zůstávají pro nedostatek zpráv nepovšimnuty. Poskytuje v Čechách nejlepší obraz venkovského společenského střediska, vyhledávaného šlechtou při útěku z velkoměstských paláců do volné přírody. Záliba obklopuvat se všemi útvary venkova a zájem o antiku i orient zračí se tu na každém kroku. Drobné stavby měly být protiváhou obřadného a slavnostního života, který přes vnější nádhru přinášel i nejmocnějším tohoto světa v dobách posledního rozkvětu feudalismu jen prázdnotu a nudu. Studium archivu podařilo se zjistit všechny složky parku, jejichž pestrost je opravdu podivuhodná.

V širším zámeckém okruhu pamatují lidé ještě **ovčínek**, zahradní srub s verandou o čtyřech sloupech. Měl kamennou podezdívku a slaměnou střechu. Říkalo se mu také eremitáž a nedaleko něho stál jakýsi **kuželník**, stavení pro společenskou hru „trucco di terra“. V blízkosti zámku bývalo tzv. **holandské a selské** zahradnictví a dále **poustečna**. Neznámé je dnes umístění pavilonu, zvaného **V závětří**. Podle dochované fotografie byl dřevěný s dvojitou střechou asi na deseti sloupech. Malé návrší, dvě cesty a stromy připomínají možnost polohy v jihozápadní části parku. V těchto končinách byl tzv. **Modrý pavilon** (či kabinet) z r. 1787, který uzavíral příčný průhled. Konečně nad bývalým horním stavidlem při jihozápadním konci parku dodnes stojí renovovaný **Laudonův pavilon**, zvaný též Laudonův kabinet, salon či Lusthaus. Byl dostavěn roku 1797 a pojmenován podle vynikajícího rakouského generála, který v době Marie Terezie a Josefa II. často býval ve zdejší krajině, velel tu armádám a bydlíval ve Veltrusích. Svou polohou nad kanálem připomíná pavilon čínské zahradní stavby, jinak je to však nevelká empírová budova obdélníkového půdorysu se dvěma vchody s obou stran od cesty po hrázi, k jejichž portálům se sloupy a frontony vede po několika kamenných schodech. Na ostatních dvou stranách jsou velká, sloupy zdobená okna, jimiž bylo vidět na nedaleký přívaz. Občas zde bylo podáváno malé občerstvení významným osobám, jestliže se pro spěch nemohly zastavit v zámku. Dnes je v okolí veltruské **koupaliště**.

Jihovýchodní část parku.

Jiná procházka může nás vést jihovýchodní částí parku. Jdeme-li pěšinou nedaleko kanálu, můžeme prostý omšelý pomník se zašlým latinským nápisem. Zřídil jej „... Amico et Primo in re hortensi institutori...“, tj. vynikajícímu tvůrci vídeňských Schönbrunnských zahrad **Richardu van der Schottenovi** (1731–1790) hrabě Jan Rudolf Chotek nedlouho po jeho smrti. Není ovšem pravda, že by veltruský park byl budován podle plánů tohoto velmistra zahradního umění, který tu snad jen byl návštěvou. Naopak, tvůrcem parku byl sám hrabě, avšak Schotten opatroval Chotkovi sazenice a semena ze všech končin světa pro Veltrusy i vídeňskou chotkovskou zahradu. Tam byl také přímým rádcem v pěstování nepřehledného množství rostlin, jejichž podrobné seznamy se dodnes zachovaly. V okolí pomníku nebyly na přelomu 18. a 19. století stromy, nýbrž podlouhlá a velmi rozlehlá pravidelná **květinová zahrada** mezi alejí a kanálem. Zanikla před sto lety.

Odtud vpravo přejdeme kanál po jednom z **mostků**, kterých bývalo dříve v parku asi čtrnáct s rozmanitými jmény: Bílý obloukový most, Dubový most, Dorský most apod. — vedle některých přívozů s prámy. Zdejší **Můstek se železným zábradlím** je postaven v místech, kde býval přívoz na někdejší ostrůvek **Bujugdere**, zvaný také Korsika (ještě před Napoleonem). Na něm uprostřed „turecké“ zahrady stál **Turecký pavilon** (také zván Červený kabinet). Šindelovou střechu neslo 12

sloupů na eliptické základně. Byl po turecku zařízen a patřil k nejstarším stavbám, neboť jeho plánek nese označení 1760. Později bylo zasypano i jedno rameno ostrůvku, takže místo lze stěží najít.

Nedaleko odtud nalézá se však jedna z nejkrásnějších staveb veltruského parku, skvostný **Velký templ**, zvaný také Chrámem přátelství, Chrámem přátel zahrad a venkova anebo prostě, ale jen v přeneseném smyslu slova, rotundou. Byl stavěn v letech 1792–94. Vnitřní uzavřenou kruhovou místnost obklopuje peristyl s deseti cihlovými jónickými sloupy, které nesou střechu s kupolí. Uvnitř jsou původní bílé štuky na modré půdě a poprsí císaře Josefa II. a generálů Laudona a Lascyho, jímž byl pavilon věnován.

Další stavbou v těchto končinách je **Dorský pavilon**, zvaný také Malý templ či chrám Jindřichův. Byl zbudován v roce 1811, znovu pak v empírovém slohu v roce 1843. Je to otevřené stavení nad silnicí o 12 kanelových sloupech s architravem, vlysem a oboustranným frontovým římsovým. Nad silnicí bývalo také **Čínské paraplíčko** s deštníkovou střechou, z něhož zbyl jen kamenný sloup. Směrem k Veltrusům je u hájovny (dnes zvaná Stanislavova) tzv. **grotta**, tj. umělá jeskyně. Zříceniny, které byly postaveny nad ní, už zmizely, právě tak jako umělý vodopád, napájený z nedaleké velké nádrže, když kolem šlo panstvo. V těchto končinách bylo také ještě jakési stavení, zvané **Kiosk**, pak velký **holubník** a tzv. **Květinový vrch**. Dnes je nedaleko Dorského pavilonu veltruské **přírodní divadlo**, vybudované tamními ochotníky v minulých letech.

Severní část parku.

Do severní části parku můžeme jít nádhernou **kaštanovou alejí**, která přechází v **alej starých lip**. Můžeme si však také cestu zkrátit přes dva ze tří veltruských remízků. Ve druhém, tzv. **vejráku**, je patrné místo, kde bývala **výrovka**. Přijedeme do bažantnice, jíž vede dlouhý pobočný kanál. Jsou zde menší louky. Na jedné stávala nejkrásnější budova parku — **Ptáčník** nebo-li **Čínská bažantnice**. Bylo to dosti velké podlouhlé přízemní stavení se dvojitou šindelovou střechou, kdysi pestře pomalovanou, podepřeno navíc 18 volnými dřevěnými sloupy. Jejich lomené hlavičky byly zdobeny groteskními papouščími hlavami, které vyřezával **Petr Prachner** (+ 1807), otec předního českého plastika V. Prachnera. Okna byla oválná. Uvnitř vedle bažantní komory, kde byli chováni jen zlatí a stříbrní bažanti a perličky, byl také číský salonek, vkusně malovaný po způsobu chinoiserie 18. století. Stavba z let 1792–96 byla zničena za první republiky neznámým žhářem.

Na jiné louce nalezneme kamennou sochu Genia válečné slávy či snad boha **Marse** (lidově zkomoleno Mamlas), přivezenou sem roku 1830. Proti Věstudům stávala jakási **hájovna**, do níž byly za druhé světové války sneseny nevybuchlé bomby (park byl omylem bombardován, zejména jihozápadní část), které ji po revoluci 1945 zničily. Odtud dojdeme alejí kolem rozpadávající se strážní budky, připomínající pobyt sovetských oddílů, na **most se sfingou** z roku 1820. Poprsek mostu je velmi pěkně upravena jako **portál** egyptského chrámu. Vlevo odtud jsou mezi stromy nad kanálem trosky **Egyptského pavilonu** s polozasypaným podzemním vchodem. Uvnitř býval shora osvětlený egyptský kabinet s malbami, kamenným stolem apod. Vznikl v letech 1816–19 jako reminiscence Napoleonových výprav do Egypta. Ostatně sluší připomenout, že v kačínské chotkovské knihovně je dodnes středověorský unikát, první kolorované vydání osmnáctisvazkového díla *Description d l'Egypte* (Paříž, 1809–13), jehož 12 přednostních výtisků Napoleon věnoval evropským mocnárům. Výtisk rakouského císaře octl se darem v rukou Jana Rudolfa Chotky a vedl zřejmě ke zbudování Egyptského pavilonu ve veltruském parku. (Zmíněné přednostní exempláře jsou kromě kačínské už jen dva — v královské knihovně v Londýně a v pařížském Louvru).

Nedaleko mostu se sfingou je stará **sušárna** a bývalá tzv. **Šalova hájovna**. Všude kolem jsou rozsáhlé **sady a štěpnice**. Chotkové pěstovali zde hlavně míšeňská a

panenská jablka, u Dušník pak třešně. Několik ovocných stromů dosahuje tu stáří téměř sto let. Červený mlýn z konce 18. století je odtud vidět skrze stromy. Byl vystaven v tzv. pseudogotickém slohu jako druhá nejmohutnější stavba parku. Byl jen kulisovou budovou a teprve později jej vyplnili místnostmi a patry. Smíme-li věřit zachovaným obrázkům, byla jeho vnější gotická dekorace původně bohatší a také kanál tu byl rozšířen na jezírko. Ve věžovitém nástavku západního rohu býval goticky zařízený salon. Mlýn dvakrát vyhořel, naposledy v roce 1929, načež byl přeměněn na pension a výletní restauraci. Několik let po druhé světové válce byl převzat Domovy Dr. Farského a slouží dnes za útulek přestárlých osamělých osob.

V této severní části parku býval také půvabný holandský domek a pomník H. Ch. Hirschfelda, profesora filosofie v Kielu a autora proslulého díla „Dějiny a teorie zahradního umění“. Ozdobná studna a horní stavidlo, to vše zmizelo — a prostý empírový Pavilon u Dušník s dvojitým schodištěm, ležící již mimo park (stanoviště delších výletů), je dnes těžko k poznání. Zůstal zde pouze na oválné lince Pavilon Marie Terezie z let 1811–13. Je otevřený, čtvercového půdorysu se třemi kanelovými sloupy při pilířích. Ve dvou obloucích jsou vchody, ve dvou balustrády.

To je výčet zmizelých i dochovaných staveb a sochařských památek veltruského parku. Jejich umístění v okouzující přírodě podněcuje v nás dodnes představy o životě, jehož byly svědkem. Tam přijíždí na koních několik kavalírů — v barevných kabátcích a s třírohými klobouky na bílých parukách. U pavilonu už z lehkého kočáru vystoupily dámy v růžových, žlutých a modrých šatech se širokými sukněmi a ještě širšími výstřihy. Galantní úklony — a společnost usedá ke stolům. Sluhové podávají kávu, zákusky a víno. Nic nevadí, že opodál pracují ženy. Naopak — jak roztomilý se zdá rozjařenému panstvu obrázků lidí, které mušketýr právě odehnal od hubeného chleba. Je nutno pospíchat — horký den věští bouřku a panské obilí by mohlo zmoknout. I panstvo už pospíchá. Je třeba se dobře připravit — vždyť navečer bude v zámku koncert a ples...

Přírodní zvláštnosti.

O rostlinném vývoji veltruského parku jsme již mluvili. Poznali jsme, že jeho krajinný charakter zůstal až po naše dny skvěle zachován. Avšak jak je tomu s přírodními vzácnostmi, jimiž byl kdysi tak proslulý? Shledáváme se s nimi alespoň v té míře, jako s architektonickými památkami?

Nuže — byla již zmínka o mohutném dubu, skrytém našim zrakům v oboře. Co do objemu — asi 6,8 metru ve výši 1,5 metru nad zemí — to je největší strom celého parku. Jiné tři obrovské duby jsou v místě, zvaném U vzdychavky, a velmi malebně působí alej statných a rozložitých dubů na vltavské hrázi. Tak zvaný Karlův dub na louce u Marsovy sochy o obvodu 5,8 metru působí bizarně zlamanými suchými větvemi.

Druhým největším stromem parku je vysoký topol u oválové louky v místě, zvaném Na Kubátově pod studní. Měří ve výši 1,5 metru asi 6,7 metru. Další největší topol nedaleko zámku měří už pouze 3,7 metru v obvodu, topol linda u grotty má objem 4 metry.

Z památných domácích stromů upoutají nás dále zejména: akát u zámku o objemu 3,2 metru, některé stromovité lísky (velmi vysoká líska u zahradníkovy domku měří 2,3 metru), výjimečně vzrostlé habry, kaštiny (až 3,4 metru), jilmy, javory, jasan, buky, lípy ve skvostných alejích i samotné (např. Na Bujugderu 3 metry v objemu), břízy, hlohy („lohyň“), smrky, modřiny atd., namnoze rozmanitých druhů.

Některé z uvedených stromů byly zde uměle vysázeny, jiné spolu s olšemi, vrbami a dalšími představují původní lužní les. Konečně jsou zde vzácné exempláře zcela neobvyklých a dovezených cizokrajních stromů. Patří k nim v první řadě

nádherné platany, téměř největší, jaké u nás máme (zejména skupina u louky Na červeném, vysázená roku 1794, kde jeden strom měří asi 5,4 metru v obvodu). Dále jsou tu vzrostlé tulipánovníky (lyriovníky, lidově též liliovníky) s krásnými květy, o objemu kmene až 4 metry. Korkevé duby, jedlé kaštiny, rohovníky (poskytující „svatojanský chléb“), severoamerické gledičie s rozvětvenými trny (Kristův trn) a velikými lusky, zvané též březovce a lidově dřezovce, potom jerlínky (Sophora), čínsko-japonské jinany (Gingho biloba, s vějířovitými listy, připomínajícími pravé kamenouhelné rostlinstvo) u oranžerie a Šalovy hájovny, statné borovice vejmutovky (v oboře až přes 3 metry v obvodu) a jiné stromy představují zde skutečné dendrologické bohatství.

I když v době slávy parku byly zde některé podobné mohutné exempláře, většina dnešního vzácného stromoví byla teprve tehdy vysazena. Jestliže dnes je v parku určeno na 80 druhů stromů a keřů, tehdy působil park spíše mnohem větším množstvím květin, evropských i zámořských, které zde byly na několika místech vysazovány: v prostoru zámku (louka ke „špíglu“, dnešní zahrada, nádvoří), u pomníku Van der Schottenova, na Bujugderu, Květinovém vrchu i jinde. Když záhony byly později pro nákladnost udržování zrušeny, rostliny pozvolna vymíraly a tak divoce udržela se zde z exotických rostlin jen americká rudbekia. Jinak bylinné patro parku tvoří obvyklé společenstvo vlhkých hájů, sice četné, ale bez podstatnějších zvláštností. Z krajového hlediska patří tu k pozoruhodnostem zejména podbílek šupinatý, plícník lékařský, stulík žlutý, leknín bělostný (velmi zřídka v tůních), kostival lékařský, pilát lékařský, orobinec široolistý, ocún jesenní a některé další.

Významné návštěvy.

Ačkoliv je známo, že veltruský park byl místem mnoha významných návštěv, neexistuje žádná pamětní kniha či seznam v choťkovském archivu. Přesto zejména na přelomu 18. a 19. století byla zde, jak vyplývá z různých jiných záznamů, většina středoevropských státníků, vojáků a umělců. Z panovníckých návštěv jsou známy návštěvy Marie Terezie těsně po její korunovaci na českou královnu v roce 1743 a pak u příležitosti veltruského veletrhu roku 1754, označovaného za první v Evropě. Tehdy přijela císařovna i se svým manželem Františkem Lotrinským a s nimi celý dvůr. O zmíněném primátu Veltrus bývá pochybováno, avšak zřejmě neprávem. Ve Veltrusích na prostoru před zámkem byla tehdy uspořádána dvoudenní výstava výhradně českých manufakturních („průmyslových“) výrobků, která měla dokázat jejich přednost před rukodělnými. Zboží nebylo na místě prodáváno, nýbrž rozdávány byly různé katalogy a uzavírány objednávky na pozdější dodávku. Naproti tomu např. tradice lipských veletrhů vyvinula se až mnohem později ze skutečných trhů, na které bylo zboží sváženo k přímé koupi. Ve smyslu moderního veletrhu byly tedy Veltrusy první.

Z pozdějších panovníckých návštěv stojí za zmínku přjezd Františka I. v roce 1804 a 1820 a Ferdinanda I. (V.) v r. 1836. Záznamy o druhé návštěvě císaře Františka a jeho manželky jsou poučné. Jeden z nejvzdelanějších mužů Evropy, Jan Rudolf Chotek, stará se osobně o hřebíky, látky a barvu na slavobránu u Postřižíně (hranice veltruského panství) a také o to, aby kobereček, určený pod nohy Veličenstev při cestě v člunu, nebyl stříhán, ale jen založen a přibit. Císařští manželé přijeli dopoledne 6. června 1820 a pěšky, na lodích a v kočárech prohlédli si celý park. Obyvatelstvo se jim smělo přiblížit u Všestud, kde hrála místní „turecká“ muzika, složená z chluminských, vepřeckých a veltruských hudebníků. Zajímavé je její složení — pikoly, flétny, klarinety, fagoty, trubky, lesní rohy a různé bicí nástroje. Po obědě dal císař 500 zlatých na odměnu těch, kdo se o celou slávu zasloužili, a z rozdělovací listiny vidíme, jaký štáb služebníků zahálel na zámku, když po většinu roku byli páni pryč. Odpoledne pokračoval dvůr přes přívoz do Terezína a při všem návalu lidstva z dalekého okolí dělali pořádek jen veltruští mys-

livci. Pálilo se při tom z hmoždířů, z nichž jeden je ještě ve Vetrusích. Připomíná spíše hračku . . .

Veltrusy v české kultuře.

Konečně v závěru této kapitoly je nutno vzpomenout postavení Veltrus v české kultuře od druhé poloviny 19. století až dosud. O těchto věcech sice chotkovský archiv nehovoří — jen na děkovném listě Umělecké besedy u příležitosti postavení pomníčku na paměť společných návštěv (z r. 1868 u divadla) je podpis Antonína Mánesa. Avšak přesto kvůli úplnosti je nutno podtrhnout, že v některých dobách se veltruský park stával přímo dostaveníčkem českých umělců. Obecně je znám poměr Jaroslava Vrchlického k Veltrusům. Básník sem v mládí jezdil ke svému strýci faráři a seznámil se zde se spisovatelkou Sofií Podlipskou, která tu trávila dovolenou. Půvaby parku staly se, jak vysvítá z mnoha básnickových veršů, scenerií lásky k mladé Ludmile Podlipské, která se pak stala jeho ženou. Vrchlický býval tu pak o prázdninách a nedělích až do svého stáří, kdy parku opět věnoval verše, plně zklamání nad neuskutečněními sny své mladé veltruské lásky. Avšak z básníků a spisovatelů nebyl Vrchlický jediný, komu park učaroval. Už předtím i potom jezdil sem L. Čelakovský, A. Klášterský, J. Procházka, A. Sova, J. Zeyer, F. X. Svoboda, R. Svobodová, J. Borecký, F. Herites, F. X. Procházka a mnozí jiní. Mezi Máchovými kresbami hradů a zámků jsou také Veltrusy. Z malířů tvořili ve Veltrusích především O. Bubeníček, J. Holub, B. Hoser, M. Jiránek, F. V. Mokrý, F. Charvát, F. Molík, A. Moravec, V. Pokorný, J. Herbst, J. Šetelík, V. Schwarz, L. Šimák (narozený ve Všestudech), V. Špála, F. Zrzavý, J. Zvěřina a za nejčastějších a nejdelších pobytů M. Aleš (u Šimáků ve Všestudech) a A. Slavíček. Z nejmladší generace je nutno jmenovat veltruského rodáka L. Čepeláka, autora výtečných veltruských leptů. Z jiných významných lidí bývali tu často W. W. Tomek, J. Herben, F. Úprka, B. Karen a O. Korbelař, přímo tu žili a dočasně působili překladatel A. Pergl, slovníkář J. Sterzinger a spisovatel dětských knih B. K. Vednýš. Výčet zdaleka není úplný.

Na předchozích stránkách je se tři hledisek stručně zpracována minulost Veltrus. K dosažení úplného přehledu bylo by záhodno důkladněji zpracovat právě poslední odstavec předchozí kapitoly, avšak protože tyto otázky nesouvisí s materiály chotkovského archivu a jsou v přítomné době veřejnosti poměrně nejvíce známy, byl úmyslně zařazen pouze výčet jmen. V souvislosti s Veltrusy bude také nutno podrobněji zpracovat historii všech obcí, tvořících později chotkovské panství. Zatím není k tomu místa.

Výčet pramenů k dalšímu poučení je hubený. Kromě citované Ledrovy příručky možno použít F. Velce „Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Slánském“ (Praha 1904), A. Weniga brožurku „Veltrusy, park a zámek“ s pěknými vyobrazeními (Praha 1917), leták J. Hilmery „Státní zámek ve Veltrusích“ (Praha 1949) a leták P. Neumanna „Zámecký park ve Veltrusích“ (Praha 1955). Výtečný je sborník „Podlipsko Jaroslavu Vrchlickému“ (Kralupy n. Vlt. 1937). Jinak jsou tištěné vědomosti rozptýleny a většinou jen opakovány v nejrozmanitějších knihách a časopisech. Pramenem výše uvedené práce byly ovšem převážně materiály chotkovského archivu.

Od doby prvního vydání „Chotkovských Veltrus“ vyšly z autorova pera tyto dílčí studie: „Veltruské panství v době svého rozkvětu“ (Kralupský vlastivědný sborník z března 1959) a „Kralupsko v literatuře“ v Kralupském vlastivědném sborníku ze srpna 1958, kde jedna z kapitol pojednává podrobněji o literární tradici Veltrus.

Vydal Dům osvěty v Kralupech n. Vlt. v květnu 1962 jako čtvrté vydání sedmého Kralupského vlastivědného sešitu. Fotografie Oldřich Měrka. Náklad 11.500 až 16.500 výtisků. Vytiskly Středočeské tiskárny, n. p., provoz 304, Slaný. Cena 1,40 Kčs. Povoleno KNV č. škol/1988/62. E 03-22362



Sfinx na mostě
u egyptského
pavilonu



Socha boha Marse